

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 271.4:332.15:93/94 (477) «1923-1946»
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.28>

Баран Б.М.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

ОГЛЯД ІСТОРИОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГОСПОДАРСЬКО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 1923–1946 РОКІВ

У статті автор досліджує історіографію проблеми господарсько-економічної діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині у період 1923-1946 роки. Зазначені хронологічні рамки зумовлені різними економічними системами: від капіталістичних, що мали місце в Другій Речі посполиті та в період німецької окупації; до командо-адміністративних, що були встановлені з першим та другим приходом радянської влади на зазначені терени.

Джерела досліджуваної теми охоплюють матеріали фондів: Центрального державного історичного архіву України в місті Львові; документи Державного архіву Тернопільської області та Державного архіву Івано-Франківської області; Відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки імені Василя Стефаника.

Автором проаналізовано які з праць дослідників носять узагальнюючий характер щодо історії Греко-католицької церкви, зокрема зі зазначеного періоду, а які розкривають конкретно-проблемний аспект господарсько-економічної діяльності церкви. Встановлено що розробка запропонованої проблематики потребує нового наукового погляду на вже архівні матеріали, та проаналізувати ті, що ще не були введені до наукового обігу.

Комплексно з'ясовано, що аналізуючи історіографію запропонованої тематики, відповідно до проблемно-хронологічного принципу можна виділити дві основні групи праць. Проілюстровано розвиток наративів діаспорних українських дослідників, які безпосередньо перебували у вирі історичних про які пишуть. Автор прослідковує становлення та розвиток сучасної історіографічної думки вітчизняних науковців під впливом суспільних та політичних тенденцій.

Автор публікації встановлює, що чітко вираженого та комплексного дослідження господарсько-економічної діяльності Греко-католицької церкви немає, а зазначені у статті науковці побіжно розглядають вище зазначену тематику, а бо ж її окремі аспекти для розкриття та аналізу інших проблемних питань та власних досліджень.

Ключові слова: Греко-католицька церква, Східна Галичина, Андрей Шептицький, економічна діяльність, суспільні трансформації.

Постановка проблеми. Розвиток господарсько-економічної діяльності Греко-католицької церкви в Східній Галичині в період з 1923 по 1946 роки пройшов випробування різними політичними та державницькими формами управління від капіталістичних до командно-адміністративних. Суспільні трансформації які відбувалися з населенням краю, переважна більшість з яких були українці греко-католики, в переважній більшості негативно впливали на господарсько-економічну діяльність краю, які ні психологічно ні

матеріально не були готові до таких змін. Саме Греко-католицька церква на чолі з блаженним митрополитом Андреем Шептицьким стала тією інституцією, яка окрім душ пасторської допомоги надавала соціально-економічну у таких не простих обставинах.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в комплексному дослідженні історіографії та джерельної бази щодо питання господарсько-економічної діяльності Греко-католицької церкви Східної Галичини. Хронологічні рамки

охоплюють період з 1923 року, тобто з остаточним входженням краю до Другої Речі посполитої, і до 1946 року, ліквідації ГКЦ на Львівському соборі, за сприяння радянської влади. З'ясувати рівень розробленості вищезазначеної тематики вітчизняними науковцями та визначити подальші перспективи дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історіографія та джерельна база проблематики господарсько-економічної діяльності Греко-католицької церкви розроблена досить фрагментарно. Більшість дослідників лише частково, або ж побіжно розкривали цей аспект у своїх працях.

Аналізуючи джерельну базу дослідження, на перше місце виносимо архівні матеріали, які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в місті Львові (ЦДАЛ України); документи Державного архіву Тернопільської області та Державного архіву Івано-Франківської області. Значна кількість матеріалів зберігається у фондах ЦДАЛ України, зокрема: фонд митрополичого ординаріату (ф. 408), Греко-католицька митрополича консисторія м. Львова (ф. 201), Шептицький Андрей-Олександр-Роман, митрополит Греко-Католицької Церкви (ф. 358), центральна адміністрація столових маєтків греко-католицької митрополії, м. Львів (ф. 409), а також фонд отця Тита Войнаровського [19, 20, 21, 22, 23].

Серед фондів та Івано-Франківського Тернопільського державних обласних архівів цікавими для нашого дослідження постають: фонд єпископської консисторії в м. Станіславові (ф. 504) у якому збереглися протоколи засідань консисторії та церковного суду, статистичні матеріали про візитації парафій по деканатах, надання матеріальної допомоги священикам, їх вдовам та сиротам, а також найважливіше для нашого дослідження, будівництво церков та парохіяльних будинків, продаж і обмін церковної землі; важливими є статистичні дані, що містяться у фонді уповноваженого Ради по справах релігійних культів по Станіславській області (ф. Р-388); певна частина матеріалів знаходиться і у фонді Тернопільського воєводського управління (ф. 231), а також у фондах повітових старост (ф. 6, 8, 13, 14), де є матеріали соціально-економічної співпраці різних товариств, таких як «Скала», «Просвіта» з ГКЦ [5, 6, 7, 8, 9, 10].

Досліджуючи історіографію запропонованої тематики за хронологічно-проблемним принципом, враховуючи хронологічні рамки дослідження, можна поділити на дві групи: українську діаспорну історіографію 1945–1991 рр., та дослідження сучасних істориків 1991–2020 рр.

Діаспорні дослідники, одними з перших привернули увагу до висвітлення ролі Греко-католицької церкви та духовенства у різних проявах життя суспільства: соціально-економічний, освітній та культурний. Дослідник І.-П. Химка розкрив роль «кодексу поведінки» греко-католицьких парохів, які виконували не лише душпастирські обов'язки, а також активно залучалися до громадської праці, підтримуючи та направляючи населення Східної Галичини [24, с. 55–56]. Підтримка духовенством ГКЦ заснування та діяльності кооперативного руху, який став рушієм економічного відродження краю, висвітлює А. Качор [12, с. 34–40].

Цікавими для аналізу та наукового осмислення є праці Лонгіна Цегельського та д-р Степана Барна, які були безпосередніми учасниками тих подій, які описали та проаналізували у своїх працях. Обоє дослідників зробили акцент на постаті блаженнішого митрополита Андрея Шептицького, з особою якого пов'язують не тільки розбудову Греко-католицької церкви, ай відродження української нації, культури і традицій, та збереження державності в непростий період нашої історії. Праця Л. Цегельського присвячена 70-річчю митрополита, і є своєрідним висвітленням діяльності митрополита на передодні Другої світової війни. Автор вказує як під опікую глави ГКЦ об'єдналися вірні по усьому Світі. Ззначається і також роль Шептицького як господарника та мецената, який підтримував свою паству [14, с. 66–71].

Великий інтерес викликає і праця, особистого адвоката митрополита Степана Барана, яка вийшла в 1947 році у Мюнхені. Автор особисто співпрацював з блаженнішим Андреем і зробив своєрідний підсумок життєвого та митрополичого шляху А. Шептицького, щоб наступні покоління мали змогу уявити та проаналізувати велич його постаті. У своїй роботі автор розкриває роль діяльності митрополита у всіх аспектах, від душпастирських послань вірним до суспільно-культурних та освітніх діянь. Не менш важливими були і соціально-економічні заходи митрополита для підтримки населення Східної Галичини та усіх українців по цілому світі. Меценатська діяльність блаженнішого Андрея Шептицького змогла консолідувати навколо себе усіх хто потребував і міг надати допомогу. Роблячи висновки, автор зазначає, що важко переоцінити роль митрополита Андрея Шептицького для збереження та відродження українського населення та державності, яку він так прагнув побудувати під опікую Греко-католицької церкви [2, 109–149].

Окремо варто відзначити працю о. К. Королевського (Жан Франсу Шаран), вона цікава тим, що написана іноземцем, автор робить спробу у бібліографічному нарисі показати роль реформ які так прагнув впровадити митрополит, та своєрідного протистояння з єпископом Г.Хомишиним щодо латинізації обряду [13, с. 404–441].

Активізація дослідження Греко-католицької церкви розпочалася з відновленням та легалізацією вже УГКЦ в 1989 році, та з поверненням Україною незалежності в 24 серпня 1991 року.

До питання соціально-економічної діяльності ГКЦ, цікавими для нас є праці Ваисля Марчука, у яких автор аналізує роль церкви у суспільному житті українців Західної України з кінця XIX століття і до ліквідації в березні 1946 року, вказуючи на ту об'єднанчу місію греко-католицького духовенства та кліру, яку вони пронесли крізь не прості випробування [15, 16].

Колективна монографія І. Андрухів, О. Лисенка та І. Пилипіва, розкриває соціально-економічний розвиток ГКЦ, на прикладі Станиславівської єпархії в умовах державно-політичних режимів [1, с. 216–249].

Досить вагомий внесок у дослідження Греко-католицької церкви у міжвоєнний період здійснив І. Пилипів. Автор проаналізував державотворчий аспект ієрархів та духовенства Галицької митрополії ГКЦ, а також стосунки вищого кліру з Ватиканом, на прикладі всебічного аналізу Конкордату 1925 року, між Другою Річчю Посполитою та Апостольською Столицею. Саме цей документ надав правого статусу Греко-католицькій церкві у міжвоєнній Польщі [17, с. 67–76].

Досить ґрунтовною є монографія дослідниці з історії Греко-католицької церкви Ліліани Гентош. У своєму дослідженні автор пропонує новий погляд на осмислення біографії митрополита ГКЦ Андрея Шептицького, зокрема роблячи акцент на періоді з 1923 по 1939 роки. Саме міжвоєнний період на теренах Східної Галичини став тим показником величі та господарського хисту блаженнішого Андрея. Діяльність митрополита в окреслений період характеризувалася рішучістю у своїх діях з одного боку, та пошуку компромісу як і у внутрішніх питаннях церкви так і в взаємодії з польським урядом та Ватиканом, а також пошук діалогу з православними. Автор у свою чергу прагне всебічно охопити найважливіші аспекти діяльності: церкву, суспільство, культуру, економіку та освіту. У вирі не простих обставин ідеологій та питання державності як такої викликали низку суджень та поглядів митрополита,

зокрема і ставлення до інтегрального націоналізму та діяльності ОУН. Дослідниця зазначає, що а Шептицький мав «візію» щодо модернізації, та план змін і реформ ГКЦ які були потрібні в силу зовнішніх та внутрішніх обставин, внутрішнім змістом яких була візантинізація та українізація. Л.Гентош в одному із розділів чітко окреслила господарсько-економічні заходи діяльності блаженнішого митрополита, щодо самої Греко-католицької церкви, як соціальної інституції зокрема, так і щодо українського населення Східної Галичини, яке перебувало у не простих умовах і потребувало рішучих дій та змін [3, с. 213–257].

Спільна монографія Гусака Р.О., Коростіля Н.Ж. та Малярчука О.М., окреслює політику міжвоєнної Польщі на територіях «полуднево-східних кресах», а також роз'яснює зміст реформ та підходи до вирішення земельного питання, яке було наріжним каменем як для влади так і для населення. Дослідники аналізують особливості соціально-економічної конкуренції, що мала місце у тогочасному суспільстві. Розкривають характер та умови господарювання мешканців сільської місцевості. Окрема частина праці, висвітлює соціокультурні процеси, щоденного побуту, розвитку ремесел та промислів, повсякденного життя і морально-духовного аспект аграріїв Східної Галичини та Західної Волині. Також авторами простежується вплив Греко-католицької церкви не лише на духовне, але й господарсько-економічне життя селян краю [4, с. 245–247, 261–275].

Старка Володимир дослідив повсякденне життя сільського населення Західної України в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 років. На зазначених теренах автором проаналізовано процес становлення радянської та нацистської тоталітарних моделей суспільно-політичного та соціально економічного управління, а також охарактеризовано політику радянської та нацистської влад у культурно-освітній та духовній сферах. Розкрито які саме форми та методи адаптації, стратегії виживання та форми супротиву селян діям тоталітарних режимів, та яку роль у цьому відіграла Греко-католицька церква, як консолідуючий чинник населення зазначених територій [18, с. 278, 405–411].

Висновки. Історія Греко-католицької церкви, як історія України загалом, пройшла багато не простих етапів розвитку, дослідження яких потребує цілої низки методів та принципів, для об'єктивного вивчення та аналізу подій та фактів. Історіографію дослідження можна умовно розділити на дві групи: дослідники української діаспори у період з

1935–1989 років, а також сучасні вітчизняні науковці, які з відродженням та легалізацією УГКЦ у 1989 році, а разом з відновленням української незалежності в 1991 році, активно розпочали досліджувати історію Греко-католицької церкви, простежуючи її роль в історії України та світу.

Отже, узагальнюючи досліджені історіографію та джерельну базу дослідження господарсько-еко-

номічної діяльності Греко-католицької церкви у Східній Галичині протягом 1923 – 1946 років, можемо зазначити, що запропонована проблематика потребує подальшого детального вивчення і висвітлення із залученням нових методів та принципів для розробки джерельної бази та аналізу отриманої інформації, для створення комплексного дослідження проблеми.

Список літератури:

1. Андрухів І., Лисенко О., Пилипів І. Станіславська (Івано-Франківська) єпархія УГКЦ крізь призму століть: історико-релігійний аспект. Наукова монографія. Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2010. 500 с.
2. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Мюнхен: Вернигора, 1947. 151 с.
3. Гентош Л. Митрополит Шептицький: 1923–1939. Випробування ідеалів. Львів : ВНТЛ – Класика, 2015. 586 с.
4. Гусак Р.О., Коростіль Н.Ж., Мальярчук О.М. Міжвоєнне село Західної України: соціум, господарство, духовність. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2014. 308 с.
5. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. 504. (Єпископська Консисторія в м. Станіславів, 1788–1939.).
6. Державний архів Івано-Франківської області. Ф. Р-388. (Уповноважений Ради по справах релігійних культів при Раді Міністрів СРСР по Станіславській області, 1944–1959 рр.)
7. Державний архів Тернопільської області. Ф. 231 (Тернопільське воєводське управління, м. Тернопіль, 1921–1939 рр.)
8. Державний архів Тернопільської області. Ф. 6 (Борщівське повітове староство, м. Борщів Тернопільського воєводства, 1919–1939 рр.)
9. Державний архів Тернопільської області. Ф. 8 (Буцацьке повітове староство, м. Бучач Тернопільського воєводства, 1918–1939 рр.)
10. Державний архів Тернопільської області. Ф. 13 (Копичинське повітове староство, м. Копичинці Тернопільського воєводства 1919–1939 рр.)
11. Державний архів Тернопільської області. Ф. 14. Чортківське повітове староство, м. Чортків Тернопільського воєводства 1919–1939 рр.)
12. Качор А. Роля духовенства і Церкви в економічному відродженні Західної України. Вінніпег, 1992. 40 с.
13. Кирило Королевський Митрополит Андрей Шептицький (1865–1944) / пер. з фр. Я. Кравець. Вид. 2-ге виправл. Львів. Свічадо, 2021. 512 с.
14. Лонгін Цегельський Митрополит Андрій Шептицький : короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. Львів : Місіонер, 1995.
15. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис / В. Марчук ; Прикарпатський університет ім. В.Стефаника. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 164 с.
16. Марчук В.В. Церква, духовність, нація: Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. Івано-Франківськ : Плай, 2004. 464 с.
17. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.): монографія. Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. 440 с.
18. Старка В.В. Повсякденне життя західноукраїнського села в умовах суспільних трансформацій 1939–1953 рр. : монографія. Тернопіль : Осадца Ю. В., 2019. 550 с.
19. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі ЦДІАУЛ). Ф. 201 (Греко-католицька митрополічна консисторія м. Львова).
20. ЦДІАУЛ. Ф. 358. (Шептицький Андрей-Олександр-Роман, митрополит Греко-Католицької Церкви, граф, 1865–1944 рр.)
21. ЦДІАУЛ. Ф. 408. (Греко-католицький митрополічний ординаріат, м. Львів, 1863–1945 рр.)
22. ЦДІАУЛ. Ф. 409. (Центральна адміністрація столових маєтків греко-католицької митрополії, м. Львів).
23. ЦДІАУЛ. Ф. 682. (Войнаровський Тит 1856– 938 рр.)
24. Химка І.-П. Релігія й національність в Україні другої половини ХVІІІ– Х століть / І.-П. Химка // Ковчег. Ч. 4. Львів, 2003. С. 55–66.

Baran B.M. OVERVIEW OF HISTORIOGRAPHY AND SOURCE BASE OF RESEARCH OF ECONOMIC ACTIVITY OF THE GREEK CATHOLIC CHURCH IN EASTERN GALICIA DURING 1923–1946

In the article the author investigates the historiography of the problem of economic activity of the Greek Catholic Church in Eastern Galicia during 1923–1946. These chronological frameworks are determined by different economic systems: from the capitalist ones that took place in the Second Polish Republic and during the German occupation; to the command-administrative, which were established with the first and second arrival of the Soviet administration in these areas.

Sources of the research topic include materials of the funds: Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv; documents of the State Archives of Ternopil Region and the State Archives of Ivano-Frankivsk Region; Department of Manuscripts of the Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library.

The author analyzes which of the works of researchers are generalizing about the history of the Greek Catholic Church, in particular from this period, and which reveal a specific problem aspect of economic activity of the church. It is established that the development of the proposed issues requires a new scientific view of the already archival materials, and to analyze those that have not yet been introduced into scientific circulation.

It is comprehensively found that analyzing the historiography of the proposed topic, in accordance with the problem-chronological principle, we can distinguish two main groups of scientific papers. The development of narratives of diasporas' Ukrainian researchers, who were directly in the vortex of historical writings, is illustrated. The author traces the formation and development of modern historiographical thought of domestic scholars under the influence of social and political trends.

The author of the publication states that there is no clear and comprehensive study of the economic activity of the Greek Catholic Church, and the scholars mentioned in the article briefly consider the above topic, but its individual aspects to reveal and analyze other issues and research.

Key words: *Greek Catholic Church, Eastern Galicia, Andrei Sheptytsky, economic activity, social transformations.*